NER 12.

Do Nru. 148 Gazety Korres:
Warsz: i Zagr: 1821.

ROZMAITOŚCI.

I.

O rządzie tureckim.

Wyiątek z dzieł P. Malte Brun.

Nim się zapuścimy w szczegóły i rozbiór rządu, możemy podzielić obywateli tureckich na dwie klassy, to iest na *uciskaiących i uciskanych.* Do klassy pierwszey należą rodowici tatarzy. Zachowali oni ieszcze dawne nieokrzesanie, ciemność, srogość a nadewszystko ten duch łupieży i zniszczenia. Do tego łączy się ieszcze fanatyzm nietoleruiący żadney obcey religii, która im nakazuie, iako zasługę, niszczenie niewiernych. Jeżeli ta nietolerancya straciła iuż w części swą srogość, duch religiyny zawsze pozostał ieden, a ludy pod tamecznego rządu żyiące władzą, wystawione są na nayokrutnieysze skutki tyranii. — Grecy, Wołochy, Mołdawianie, Serwijanie, Ormianie i żydzi, tworzą klassę uciśnionych, a zarazem i trzy części ludności. Obchodzą się z nimi iako z niewolnikami. Niektóre ludy woienne, iako to Arnautowie lub Albańczyki, Bośnianie i niedoznaią tak srogiego obchodzenia się Turków. Inne zaś, iako to, Maynotowie, Turkomani, Druzowie, Mamelucy, przebiegłością lub siłą utrzymuią się w stanie prawie niepodległości.

Wielki Sułtan.

Jako następca Kalifow, łączy on w sobie wszelką władzę. Jest nieograniczonym panem, prawodawcą, naywyższym duchownym i naczelnikiem wiary. Może utworzyć, zmienić, złagodzić, a to iedynie podług swey woli, kraiowe prawa; ustanawia podatki i nakłady, które uzna za potrzebne, mianuie podług swey woli na wszystkie administracyyne, woyskowe, religiyne i sądownicze urzęda; iest panem maiątków i życia wszystkich urzędników i ajentów. Doznałby iednakże wielkiego oporu, gdyby chciał zachwiać zasady xięgi proroka, a nawet i większą część tych ustaw, które niepamiętny zwyczay uświęcił. Rozkładaiąc podatki ma na uwadze, ażeby niemi bardzo nie obciążał ludu, gotowego zawsze do okazania swoiey niechęci, do buntu, domagania się głowy Wezyra, złożenia z tronu Sułtana i dopuszczenia się wszelkich naywiększych

gwałtów. W rozdawaniu urzędów sądowniczych ma wzgląd szczególniey na stopień i dawność służby, lękałby sie bowiem rozdrażnić albo poruszyć wspaniałe i groźne grono *Ulemanów*. Nie może nakoniec skazać na śmierć nikogo, ni zabrać iego majątku, bez poprzedniego sądu i wyroku prawa. Zdarzyło się wprawdzie nie raz że W. Sułtan, Wezyr, Kapitan Basza, lub Basza o trzech buńczukach, kazali zamordować mieszkańca bez wyroku, ale te przykłady są rzadkie i niebezpieczne.

Władzy którą on używa, używaią także i iego podwładni. Dla tego Wezyr ma nieograniczoną władzę, nad wszystkiemi swoimi podwładnymi, a z nich każdy nad swoim niższym. Stopień Muftego odpowiada urzędowi Wezyra, ale iest zupełnie odmienny i nie tak rozciągły. Wezyr nie może bez okazania się buntownikiem oprzeć się woli Sułtana. Mufty iako tłumacz religii, może mu okazać świętą Muzułmanów xięgę, ponieważ iey iest tłumaczem, i strużem. Jest to iedyne prawo do którego się W. Sułtan stosować winien, przy wstąpieniu bowiem na tron zaciąga obowiązek rządzenia w duchu tey świętey ustawy; cały więc rząd i władza w turcyi, dzielą się tylko na dwa oddziały, na władzę W. Wezyra co się tycze administracyi kraiu, i władzę sądowniczą Muftego lub grona Ulemanów. Władza sądownicza nie iest oddzieloną od religiiney i nie tworzy tak iak w innych kraiach zupełnie oddzielnego wydziału.

Wielki Wezyr.

Wielki Wezyr lub *Wezyr Azem* iest Namiestnikiem Sułtana; on to w iego imieniu rządzi i ma pod swoią pieczą rządową sułtańską pieczęć. Obdarzony naywyższą administracyyną i wykonawczą władzą, Wezyr może wszystkie postrącać głowy, któreby się urządzeniom rządu sprzeciwiać śmiały, któreby nieposłuszne były iego rozkazom i podług woli iego niewykonywały ich. Dowodzi naczelnie woyskiem; zarządza skarbem; mianuie na wszystkie administracyyne i woyskowe urzęda, słowem wszystko iest pod iego władzą, prócz tłumaczenia prawa powierzonego Ulemanom.

Jm większa W. Wezyra iest władza, tém większa iego odpowiedzialność. Odpowiedzialny iest przed monarchą i ludem za niesprawiedliwości które wyrządza, za niepomyślne skutki iego administracyi, za zdzierstwa których nie tamuie, nadewszystko zaś za d r o g o ś ć przedmiotów służących do żywności lub inych potrzeb, za nazbyt częste pożary, za porażki woyska i t. p. Wszystkie kraiowe klęski bywaią iemu przypisane. Miecz zawieszony ciągle nad iego głową, uderza na nią, skoro się tak spodoba ludowi lub kiedy na nią obruszy się gniew Sułtana. Dręczony zawsze od tych którzy zazdroszczą i dybią na iego urząd, otoczony zewsząd sidłami, rzadko ażeby Wezyr na swym urzędzie poźney doczekał starości, ieżeli wielkiey nie posiada sztuki stania się strasznym dla możnych, kochanym od ludu i potrzebnym dla Sułtana.

Jnni ministrowie naradzaiący się z W. Wezyrem, nie są bynaymniey za nic odpowiedzialnymi, a radcy którymi iest otoczony również w przypadku od zguby obronić go nie są w stanie. Mogąc odrzucić lub przyiąć ich radę, żadne nie pozostaie mu usprawiedliwienie. Jemu to tylko naczelna powierzoną iest władza, on sam za nią odpowiadać winien. Prawo i zwyczay ograniczyły nieco władzę Wezyra w

karaniu śmiercią wszystkich urzędników, wszystkich aientów rządu. Przed strąceniem głowy iakowego magnata, powinien mieć rozkaz podpisany własną Sułtana ręką, ieżeli zaś chodzi o głowę woyskowego, uzyskać musi zezwolenie iego zwierzchnika.

Na czele woyska, w oddaleniu od oka W. Sułtana, władza Wezyra mniey iest ograniczona, iak w stolicy, — lecz wtedy też użyć musi wielkiey surowości. Turcy z natury dzicy, okrutni, nie mogą bydź wstrzymanymi iak tylko widokiem katowni. Gdyby głowy rokoszanina, rabusia, zbóycy, peryodycznie co iakiś czas nie spadały, woysko niewystawiałoby wkrótce, iak tylko hordę rabusiów, niszczącą z równą wściekłością własne iak i nieprzyiacielskie kraie.

Kadilaskary, albo sędziowie woyskowi, nie wyruszaią z woyskiem iak tylko wtedy, kiedy osobiście dowodzi Sułtan, w czasie zaś naczelnictwa Wezyra, obowiązki te pełni *Molla*. Też samo iest i pod dowodztwem Baszy, w każdym iednakże razie, śmierć idzie za rozpoznaniem winy, a tak wydanie wyroku iest tylko czczą formalnością sędziego.

Kilka razy na tydzień daie W. Wezyr publiczne dla wszystkich mieszkańców posłuchanie. Zanoszą w tedy do niego różne skargi, przyymuie lub odrzuca od nich proźby, przesyła ich do Kadileskera, Stambol-Effendego, Mollow Galaty, Eyoub, Skutari i każe im wymierzyć rychłą sprawiedliwość.

Kiedy W. Wezyr przymuszony iest wyiechać dla obięcia dowództwa nad woyskiem, Sułtan mianuie tymczasowego *Kaimaka*, (zastępcę), który pełni iego obowiązki, tąż samą piastuie dostoyność, tychże używa praw, tylko nie też same pobiera dochody. Płaca iego iest stała, poboczne zaś przychody należą do Wezyra z których mu Kaimakan zdawać zwykł sprawę. Pospolicie mianuią na ten wysoki urząd, iakowego Baszę o trzech buńczukach. Dla pomocy zaś W. Wezyrowi w licznych i ważnych iego zatrudnieniach, utworzona iest osobna wielka rada, znana pod nazwiskiem dywanu.

D y w a n.

Rada ta złożona była dawniey z sześciu Wezyrów zwyczaynych lub Baszów o trzech bunczukach, znanych z dobrey reputacyi, mądrości i znakomitych talentów. W. Wezyr zasięgał ich zdania skoro uznał tego potrzebę. Przypuszczano do tey rady Muftego i dwóch Kadyleskierów wtenczas gdy miano rozprawiać o prawie. Selim III złożył tę radę że dwunastu osób piastuiących nayznakomitsze w kraiu urzęda W. Wezyr i Mufty są iey prezesami, Wezyr iako namiestnik W. Sułtana w administracyi, Mufty iako namiestnik do tłomaczenia i zachowywania prawa. Dziesięciu inni członkowie są: Kiaya-Bey, Reis-Effendi, Tersona, Emini, Tchiaoux-Basza, dway byli Reys Effendowie i dway byli Tefterdars-Effendowie.

K i a y a - B e y.

Jest on właściwie mówiąc namiestnikiem W. Wezyra i w czasie choroby lub smierci iego, pełni te obowiązki. Wszystkie interessa nim doydą do Wezyra przechodzą przez iego ręce, wszystkie przytem rozkazy Porty on wykonywa Mianuie go W. Sułtan na przedstawieniu Wezyra. Dobre uważanie iego u dworu zależy od względów okazywanych dla W. Wezyra.

Często on razem z nim traci swóy maiątek i głowę. Co do znaczenia iest drugim urzędnikiem administracyinym Sułtana. Jeżeli W. Sułtan kontent iest z iego służby, mianuie go zwyczaynym Wezyrem, albo Baszą o trzech Buńczukach. Pospolicie zaś daią im Baszostwo o dwóch Buńczukach i rzędy iakowey prowincyi.

Reis-Effendi.

Reys-Effendi iest Sekretarzem Stanu, W. Kanclerzem Państwa, Naczelnikiem biór, Ministrem Spraw Wewnętrznych. Podpisuie on wszystkie rozkazy Porty wyiąwszy, te które stosuią się do wydziału skarbowego i woyskowego. Naradza się ze wszystkimi Posłami znayduiącymi się w Stambule, słowem to wszystko, cokolwiek się tycze zagranicznych mocarstw i administracyi wewnętrzney, przechodzi przez iego ręce; nic iednakże nie działa, bez zaradzenia się i odebrania stosownych od W. Wezyra rozkazów.

Tefterdar-Effendi

Jest to Minister Skarbu. Odbiera dochody z przedaży znakomitych urzędów roczne dochody z Baratów i Firmanów które odbieraią Zaimowie, Tenuriotowie i inni; characze, opłacane przez Chrześcian i żydów, dochody z dzierżawionych włości, z cełł etc: Dla stosownego w tey mierze obrachunku i wypłat, liczne postanowione są bióra. Każdym wydziałem kieruie W. Urzędnik, naczelnicy, subalterni wybrani z Kodiakonów. Tefterdar-Effendego nie można porównać z Kasnekim-Wekelini, czarnym Eunukiem trudniącym się główną administracyią wewnętrznego Sułtańskiego skarbu, do którego wpływaią summy wynikaiące z zaięcia na skarb i dziedzictwa, służące do utrzymywania Seraiu. Częściami tegożskarbu są: różne dary i dyamenta nadsyłane przez zagraniczne mocarstwa, zdobyte woienne łupy i t. p. Prywatny skarb Sułtana, zarządzany iest, przez Kasnadar-Agę; iednego z zaufanych Paziów. Skarb ten, powiększony przez oszczędności wielu Sułtanów, zwiększa się coraz przez dochody menniczne i zabory obywatelskich maiątków.

Tcheledi-Effendi.

Jest to poborca główny opłaty z win i konsumpcyi, wielu towarów, iako to iedwabiu wełny etc:, a przytem, zarządca tegoż podatku, jeneralny Inspektor i Intendent budowli.

Tersana-Emini.

Trudni się rządem i administracyą marynarki.

Tchiaoux Basza

Sprawuie dostoyność Sekretarza Stanu. Do niego się to udaią ci, którzy chcą się widzieć z W. Wezyrem, dla przypuszczenia ich do Dywanu. Ma on przy sobie dwóch Teskierydów, którzy przyimuią prośby, zażalenia, odwołania się, i. t. p. Przypuszczani ieszcze bywaią do nadzwyczaynych narad *Kapudan-Basza i Kiaya Samey Sułtanowey.* Ci to są urzędnicy Dywanu czyli Rady W Wezyra.

(*Dalszy ciąg potem*)